

XORAZMNING SOVET SOTSIALISTIK RESPUBLIKAGA AYLANTIRILISHI (1923-1924-YILLAR)

Matniyozov Sarvarbek Sanatbek o'g'li

Ma'mun universiteti

E-mail: sarvarbekmatniyozov@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Xorazm Xalq Sovet Respublikasi faoliyatining so'nggi yillarida sotsialistik respublikaga aylantirilishi jarayonlari tahlil qilinadi. Qisqa muddat davomida faoliyat yuritgan respublikada sovetlashtirish jarayonida sodir bo'lgan o'zgarishlar yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: XSSR, Konstitutsiya, sovetlashtirish, vaqf, Qizil armiya, xalq sudi, GPU, milliy-hududiy chegaralanish.

Аннотация: В данной статье анализируются процессы трансформации Хорезмской Народной Советской Республики в социалистическую республику в последние годы её существования. Особое внимание уделяется изменениям, произошедшим в ходе советизации в республике, существовавшей непродолжительное время.

Ключевые слова: ХССР, Конституция, советизация, основание, Красная Армия, народный суд, ГПУ, национально-территориальное деление.

Abstract: This article analyzes the processes of transformation of the Khorezm People's Soviet Republic into a socialist republic in the last years of its existence. The changes that occurred during the Sovietization process in the republic that existed for a short period of time are highlighted.

Keywords: XSSR, Constitution, Sovietization, foundation, Red Army, people's court, GPU, national-territorial delimitation.

Xorazmda XX asr boshlaridagi siyosiy jarayonlar alohida o'rin tutadi. 1920-yil 2-fevralda Xivada "xalq inqilobi" amalga oshirilib xon hokimiyati ag'darib tashlandi. "Yosh xivaliklar" tashkiloti rahbarlaridan iborat vaqtinchalik hukumat – Muvaqqat inqilobiy qo'mita tuzildi. 1920-yil 26-30-aprelda chaqirilgan Butun Xorazm xalq vakillarining I qurultoyida Xorazm Xalq Sovet Respublikasi — XSSR tuzilganligi tantanali ravishda e'lon qilindi. Bugungi kunda XSSR va XSSR (keyinchalik) tarixini xolisona o'rganish, uning siyosiy va ijtimoiy hayotidagi o'ziga xos jihatlarni tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Turkmanistonlik olim S. Allabergenovning "История Хорезмской ССР (октябрь 1923 — октябрь 1924 гг.)" nomli nomzodlik dissertatsiyasida Xorazm Sovet Sotsialistik Respublikasi davri alohida o'rganilgan. Xorazm Xalq Sovet Respublikasi qisqa vaqt mobaynida faoliyat olib bordi (1920-1924-yillar). Yosh respublikaning mustaqil siyosat olib borishga qaratilgan harakatlari sovetlar tomonidan doimiy qarshilikka duch keldi. Asosiy ittifoqchi RSFSR bilan imzolangan shartnoma va bitimlarda ko'rsatilgan moddalarni, xususan, Xorazm Xalq Sovet Respublikasining mustaqilligi va daxlsizligi huquqini sovet Rossiyasi tan olmay, doimiy ravishda yosh respublikaning ichki ishlariga qo'pol ravishda aralashib turdi. RSFSR ning XSSR dagi muxtor va favqulodda vakillari bo'lgan R.Shokirov, M.Safonov, I.Bik, A.Yoffelar faoliyati davrida yosh respublika hukumatiga doimiy tazyiqlar kuzatildi. Bundan tashqari Xorazmda qizil askarlarni saqlab, bu harbiy kuchlar orqali mamlakatni nazorat qilishga intildilar. Respublika boshqaruvidagi mahalliy aholi vakillaridan iborat hukumat va boshliqlari bir necha bor ag'darildi. Respublikani sovetlashtirish maqsadida amalga oshirilgan tadbirlar o'z natijasini berdi.

1923-yil 17–20-oktyabr kunlari Sovetlarning IV Umumxorazm qurultoyi chaqirildi. Bu qurultoyda yangi Konstitutsiya qabul qilindi. Yangi Konstitutsiya respublikada o'tgan davr mobaynida amalga oshirilgan iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarni inobatga olgan holda, Xorazm Xalq Sovet Respublikasining yangi — sotsialistik rivojlanish davriga o'tganini rasman e'tirof etdi. Shu bilan birga, davlatning rasmiy nomi o'zgartirilib, Xorazm Sovet Sotsialistik Respublikasi (XSSR) deb belgilandi. Oliy organ har yili bir marta chaqiriladigan qurultoy bo'lib, u mamlakatni boshqaruvchi Xalq Nozirlar Sovetini saylagan. 20-oktyabrda XSSRning 5 bo'lim, 12 bobdan iborat yangi Konstitutsiyasi qabul qilindi. Unda davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab oluvchi qoidalar o'z ifodasini topdi [1].

Bu Konstitutsiya mamlakatning sotsialistik qurilish yo'liga o'tishini qonun yo'li bilan mustahkamladi. Yangi konstitutsiyada:

- yerning xususiy mulk ekanligi bekor qilindi;
- vaqf yerlari butunlay tugatildi;
- mavjud yerlar umumxalq mulki deb e'lon qilindi;
- barcha vaqf mulklari maorif nozirligi ixtiyoriga berildi;
- qozixonalar faoliyati taqiqlandi;
- sovet sudlari tashkil qilindi.[1].

Shu tarzda 1923-yil oktyabr oyidan boshlab Xorazm Respublikasidagi demokratik o'zgarishlarga chek qo'yildi. XSSR Nozirlar kengashining raisi lavozimiga Sa'dulla Tursunxo'jayev tayinlandi. Xorazmni sovetlashtirish jarayoni o'zining yuqori bosqichiga ko'tarildi. Respublika boshqaruvi Sovet tizimi asosida qayta tuzildi, mahalliy sovet organlari faoliyati kuchaytirildi. Mahalliy hokimiyat organlari – tuman sovetlari bo'lib, ushbu organlarning soni 22 tani tashkil qilgan.

Yangi qabul qilingan Konstitutsiyaga muvofiq 18 yoshga to'lgan har bir fuqaro qurultoy va mahalliy sho'ro organlariga saylash va saylanish huquqiga ega bo'lib, faqat aksilinqilobchilar, xoinlar, xon va uning oilasi, katta yer egalari, yirik ruhoniylar, ruhiy nosog'lom kishilar, konstitutsiyaga qarshi chiquvchilar saylov huquqidan mahrum etilgan[3].

Mahalliy sovetlarning 14 tasi o'zbeklar yashaydigan tumanlarga, 5 tasi turkmanlar yashaydigan tumanlarga va 3 tasi qozoqlar va qoraqalpoqlar yashaydigan tumanlarga to'g'ri kelar edi[4].

Shu tariqa bolsheviklar partiyasi va Sovet davlatining siyosiy qarorlari XSSRda majburiy ravishda tatbiq etildi, bu esa ko'pincha mahalliy sharoit va an'analarni hisobga olmaslikka olib keldi. Hukumatning keskin yangi siyosatidan norozi bo'lgan barcha kishilar bunday vaziyatda qarshilik harakatlari safini to'ldirdilar. Xorazm vohasida ham sovet rejimiga qarshi qurolli harakat keng tarqalgan edi. Bu davrda ko'plab sardor va qo'rboshilarning harakatlari yanada avj oldi.

1923-yil oxirida bir qancha tumanlarida yangi sovet hukumatiga qarshi dehqonlarning ommaviy qo'zg'olonlari boshlanib ketdi. Qo'zg'olonchilar joylardagi sovet tashkilotlarini tugatib, Xivaga yurish boshladilar. Junaidxon qo'shinlari ham g'arb tomondan, bir vaqtning o'zida shaharga qarab harakat boshladi. 1924-yil 10-yanvardan boshlab Junaidxonning otliq va piyodalardan iborat qo'shini Xivani qamal qilishga kirishgan. 16-yanvarda Qizil armiya qo'mondonligi zudlik bilan Xorazmga katta miqdordagi harbiy kuchlarni jo'natgach, 1924-yil fevral oyining boshlarida xalq qo'zg'oloni bostirildi va sovetlar davlatning yangi jazolash organlarini tashkil qilishdi. 1924-yil 20-fevralda sovet prokuraturasi tuzildi. Shuningdek, Xorazmdagi tumanlarda 5 ta sovet xalq sudlari ham tashkil qilindi. Bu davrda harbiy tribunal va Davlat siyosiy boshqarmasi (GPU) faoliyati yanada kuchaytirildi. Bu jazolash organlari kommunistik mafkurani tan olmagan har qanday kishilarni qatag'on qilishni avj oldirdi.

1924-yildan boshlab Xorazm Sovet Sotsialistik Respublikasi SSSRning yagona bank va moliya tizimiga to'liq tortildi. O'rta Osiyo Iqtisodiy Kengashining tazyiqi natijasida Xorazmdagi milliy valyuta RSFSR rubliga (10 Xorazm so'miga 1 RSFSR rubli nisbatida) almashtirilgan edi. XSSR davlat mustaqilligini muhim timsoli bo'lgan milliy valyutadan ham mahrum qilindi.

1924-yilda milliy-hududiy chegaralanish o'tkazilishi uchun mas'ul bo'lgan O'rta Osiyo buyrosi tashkil qilindi. Xorazm kompartiyasi markaziy komiteti kotibi Q.Odinayev va ijroiya byurosi a'zosi M.Abdusalomovlar milliy hududiy-chegaralanish bo'yicha o'z takliflarini ilgari surdilar. Ammo takliflar inobatga olinmadi va XSSR hududlari ham chegaralanishga tortildi.

Butun Xorazm xalq vakillarining V qurultoyida (1924-yil 29 oktyabr - 2 noyabr) O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish o'tkazilishi munosabati bilan XSSR tugatilishini e'lon qildi. 1924-yil 23-noyabrda XSSR MIQ va 30-noyabrda Xalq Nozirlar Sho'rosi o'z faoliyatini to'xtatdi. Xorazm Sovet Sotsialistik Respublikasi (XSSR) qisqa muddat mavjud bo'lgan bo'lsada, o'z davrida muhim siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni aks ettirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. O'zbekiston Milliy arxivi, R.71-fond
2. S. Allabergenov "История Хорезмской ССР (октябрь 1923 — октябрь 1924 гг.)" – Ashgabat, 1993
3. Ражабов, Қ. Бухоро ва Хоразм Халқ Республикалари: давлатчиликнинг демократик шакли. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи очерклари. Ташкент: Шарқ, 2001
4. Қўшжонов О, Поповнов Н. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар. Toshkent: Abu matbuot konsalt, 2007
5. Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости. – Т., 2000. – С. 670
6. Saidov Sh. Xorazm xalq Sovet respublikasining tashqi munosabatlari va savdo aloqalari (1920–1924 yy.). – T.: ToshDSH nashriyoti, 2007. – 108 b.
7. Yuldosheva B.M. Xorazm Xalq Sovet Respublikasi tarixshunosligi (1920-1924 yy.). – Buxoro: Sadriddin Salim Buxoriy, 2023. – 116 b.
8. "Xorazm Xalq Sovet Respublikasi" (o'zbekcha). Ensiklopedik lug'at. 2. Toshkent: O'zbek sovet ensiklopediyasi. 1988.
9. Yusupov P. Yosh xivaliklar tarixi (Xotiralar). – Urganch, 2000. – 474 b.
10. Непесов Г. Из истории Хорезмской революции. - Т., 1962. – С. 362..